

O BYTNOSTI VĚDĚNÍ: PLATÓNŮV THEAITÉTOS¹

Aron Ronald Bodenheimer

V Platónově velkém pozdním dialogu je otrok, podobně jako v *Menónovi*, představen pánem nejen jako objekt tázání. Zde je... – ale nejprve musíme podrobně vylíčit rozhodující scény. Přitom se ovšem omezíme na ta místa, která líčí drama zrodu pohnutí otázkou, místa, která s intenzivní dialogickou pronikavostí popisují sám průběh rostoucího rozrušení a nakonec na ta, kde všechny fáze narůstajícího zmatení, ztráty základu a jistoty docházejí naléhavého zpodobnění, zřetelného ve všech fázích – až po onen okamžik, kdy se dostaví a přízná THAUMAZEIN.

Ono rozhodující místo dialogu (154 b – 155 c) zní v Novotného překladu:

Sókr. Vezmi malý příklad a budeš věděti všechno, co chci říci. Mysli si šest kostek; jestliže vedle nich položíš čtyři, řekneme, že těch šest je více nežli čtyři, a to polovici; jestliže však položíš vedle dvanáct, že těch šest je méně a to o polovici, a nelze ani snést, aby se mluvilo jinak, či ty bys to snesl?

Theait. Jistě ne.

A tak se tentokrát dotazování Athéňana, věřícího v matematiku, týká aritmetiky a nikoli, jako v *Menónovi*, geometrie. Tyto aritmetické dotazy jsou však po přípustnosti, nezávadnosti. Tázání směšuje logiku se zvykem. Hra zmatení již započala: otázkou, která svoji odpověď předjímá, a přece dotazovaného vyzývá. Schéma zní: Žádná jiná výpověď by nebyla přípustná – ANEBO BYS NĚJAKOU JINOU PŘIPUSTIL? Tento způsob, opakovat vyžadováním v otázce na dotazovaném něco příkře deziderativního („žádná jiná výpověď by nebyla přípustná“), má svou metodu a záměr. Poslyšme dále:

1 A. R. Bodenheimer, *Warum? Von der Obszönität des Fragens*, Stuttgart 1984, str. 173–183.

Sókr. A což, jestliže se tě otázke Prótagoras nebo někdo jiný: „Theaitéte, je možno, aby se něco stalo větším nebo četnějším jinak než zvětšením?“ co odpovíš?

Theait. Jestliže, Sókrate, odpovím, co se mi zdá při této nynější otázce, řeknu, že to není možno; pakli se zřením na dřívější otázku, řeknu – dávejte si pozor, abych si neodporoval – že jest možno.

Tázání zapůsobilo. Především učinilo tázaného bezradným a závislým na dotazujícím, totiž na libovůli vrtochů jeho momentálních otázek. Tázající nyní ví, že může své otázky nechat, aby se ptaly:

Sókr. ...bude nejlépe, když v klidu, jako lidé mající velmi mnoho volného času, znova počneme své zkoumání, ne s nevraživostí, nýbrž se snahou vskutku zkoušetí samy sebe, co asi jsou tyhle jevy v nás. Zkoumajíce je řekneme za prvé, jak se domnívám, že by se nikdy nic nestalo větším ani menším ani co do objemu ani co do počtu, dokud by bylo stejné samo se sebou. Není tomu tak?

Tím je pojmenován předpoklad tázání a vymezena podmínka, která tázání vůbec umožňuje. Je to spojovací báze, na které stojí tázající a dotazovaný. Poté následuje zjištění, které je ve své sebe-evidenci tak nutkavé, že je nemožné, aby vyvstal rozpor. Je-li v této fázi postavena otázka – NENÍ TOMU TAK? – potom může být jen otázkou rétorickou, otázkou, která dosahuje cíle. Přiměřená odpověď zní:

Theait. Ano

Tedy: přípuštění, potvrzení, které patří sice nejen souhlasu s tím, co je tu ohlašováno jako základní předpoklad logiky, nýbrž také přijetí toho, co je společné v podmínkách sounáležitosti: Jsme svobodní, což je doloženo tím, že oba máme velmi mnoho času. Nejsem tedy otrokem – každopádně jím ještě nejsem svým sociálním postavením. Mohl bych zde a nyní odpovědět „ne“. Ale připustíme, že by nyní, na začátku operace, bylo odpovězeno „ne“: To by byl potom všemu konec. Theaitétos, pokud by mu záleželo na pokračování rozhovoru, je zde již situací nucen, odpovědět tak, jak bylo zamýšleno a očekáváno. Nyní, protože Theaitétos odpověděl, musí již setrvat. Bude-li chtít nyní odejít, bude jeho odchod vykládán jako útek. Tázání se ho zmocnilo.

Sókr. Za druhé pak, že čemu se ani nepřidává ani neubírá, to že se nikdy ani nezvětšuje ani nezmenšuje, nýbrž je stále stejné.

Tato otázka jako taková již nemusí být formulována. Je odvozena od smyslu a obsahu otázky předcházející, a slouží k tomu, aby dosáhla svým sebezdojením bezpodmínečného souhlasu. Byl-li již vyjádřen

předcházejícím otázkám souhlas, je vskutku nemyslitelné této otázce odporovat. Odtud:

Theait. Nepochybně.

Odpověď ukazuje, kde již jsme, sotva hra započala. Ono „nepochybně“ má v sobě cosi mechanického, ubohého. Nikoli „ano“, nýbrž „nepochybně“: Nemám již o čem pochybovat (o tom, co ty, Sókrate, říkáš).

Sókr. Zdali pak také ne za třetí, že to, co dříve nebylo, bez vzniku a vznikání nemůže býti ani později?

Máme tu otázku, ovšem opatřenou negací, a impregnovanou již dříve popsanou látkou: PLATÍ –, nebo též NENÍ-LI PRAVDA? –, která fixuje odpověď. A taková je i odpověď dotazovaného mladíka:

Theait. Ano, to se zdá být správné.

To se zdá být správné. *Mně se to zdá, ty to víš.* Ty Sókrate, víš nejen jak se to s tím má, nýbrž i proč; a nadto ještě také víš, proč se vůbec tážeš – proč se tážeš na to, a proč se tážeš takto a v tomto pořadí. A tak to také je:

Sókr. Nuže tyto tři uznané věty bojují samy mezi sebou v naší duši, kdykoli mluvíme o tom příkladu s kostkami nebo kdykoli řekneme, že já v tomhle svém věku, bez vzrůstu a naopak bez umenšování, po roce budu menší než ty, mladík, kdežto nyní jsem větší, a to ne že by něco bylo z mé velikosti odňato, nýbrž že tvá se zvětší. Jsem totiž později to, co jsem dříve nebyl, aniž jsem se tím stal; neboť bez vznikání není možno se státi, a kdybych nic neztrácel ze své velikosti, nikdy bych se nestával menším. A na tisíce jiných věcí se takto má, jestliže přijmeme i tyhle. Jistě asi to sleduješ, Theaitéte; neboť se mi zdá, že nejsi nezkušený v takovýchto úvahách.

Zde dochází ke zmatení: Stav, posílený třemi předchozími otázkami a odsouhlasený dotazovaným se nyní z výrazně všeobecného a osobního stává pronikavě osobním: Já, Sókratés, jsem byl kdysi větší, než jsi byl ty... Řeč už není o nějakých zákonech, teď mluvím o nás, o tobě, Theaitéte, a o mně, o našem vzájemném vztahu dříve, když jsi byl ještě malý chlapec a já již dospělý, a teď... – pak ale přece jen ne o nás, nýbrž o zákonech stálosti a o proměně. MŮŽEŠ TO SLEDOVAT, THEAITÉTE? – Zřetelně se ukázalo, že oslovený Theaitétos, který je nyní náhle vyvolaný otázkami, se mezitím ocitá na pokraji závratí. Kompliment připojený k otázce lze číst různými způsoby!

Theait. Ba při bozích, Sókrate, *nesmírně se dívím*, co asi jsou tyhle věci, a druhdy, když se na ně dívám, *doopravdy dostávám závrať*.²

Nyní přiznává dotazovaný svůj mráкотný stav. *Tak* tedy vypadá THAU-MAZEIN, *takto* se ohlašuje! Theaitétos se ale ještě na nic nezeptal, ani nechtěl nic probádat; byl pouze dotázán.

Sókr. Ano příteli, ukazuje se, že se Theodoros ne špatně dohadoval o tvých vlohách. Neboť právě filosofu náleží tento stav, *divit se*; vřdytí není jiného počátku filosofie než tento a podobá se, že kdo nazval Iridu dcerou *Thaumantovou*,³ nebyl špatný genealog. Avšak zdali pak pochopuješ z toho,... proč jsou tyhle věci takové, či ještě ne?

Ten starší nyní pojmenovává činnost. Je tu, tento stav omámenosti, který starší zamýšlel přivodit svému mladému žákovi. A jak se to rychle zdařilo s prostředky dotazování! Teď je přivolána Iris, alegorie duhy, prostředník mezi bohy a lidmi. Je dcerou Thaumanta, syna bohyně země Gaie, a mořské nymfy Elektry. Tento stav přivolává všechny elementy: THAU-MAZEIN.

Avšak nádherný kompliment není s to rozuzlit: JEŠTĚ TO NECHÁ-PEŠ? – Otázka je – jako vesměs zde – jistá již před odpovědí:

Theait. Zdá se mi, že ještě ne.

Zmatení nalézá svůj výraz v odpovědi; ale i v tom, jak je formulována: Theaitétos už ani neví, zda pochopil či ne, ale věří, že ještě nepochopil. To není jen závrať a omámenost, ale také zahanbení. Nyní je tázajícím zcela vydán, a to bezpodmínečně.

Sókr. Budeš mi tedy vděčen, jestliže spolu s tebou prozkoumám skrytou pravdu myšlenky slovného muže, nebo spíše slovných mužů?

V této chvíli, protože se dotazovaný zcela vzdal, může ho, zahanbeného, Sókratés opět pozdvihnout k sobě vzhůru: Společně to probádáme, ty, Theaitéte, se mnou. Shrnuto v problémovou formuli: Odpověď vyplyne s neodvratnou, otázce příměřenou nutností zde, stejně jako i všude jinde v této části dialogu:

Theait. Jak bych nebyl vděčen a to velmi.

Děk je to jediné, co ještě scházelo. Je verbálním dokladem bezpodmínečného odevzdání se. Provedeno to bylo dobře a dotazovaný za to musí ještě také poděkovat!

2 Kurz. autor.

3 Kurz. autor.

Sókr. Dívej se tedy kolem dokola, aby nenaslouchal někdo z nezasvěcených. To jsou ti, kdo se domnívají, že není nic jiného než čeho se mohou pevně rukama chopiti, kdežto o činnostech a dějích vzní- kání a o všem neviditelném neuznávají, že by to mělo jsoucnost.

Tajnostkárství podporuje kumpanii. A navíc: Jaká to nepopsatelná po- výšenost, kterou zde tento mistr v tázání dává najevo, a to ve chvíli, kdy se převaha nad nezasvěceným teprve ohlašuje, avšak ještě není dolože- na. Nicméně s poslušností a podřízeností hodnou psa tu jako ozvěna zazní:

Theait. To mluvíš, Sókrate, věru o lidech suchých a zatvrdlých.

My dva jsme lepší. Já, Theaitétos, arci jen skrze tebe, můj Sókrate, a jen tím, že se podrobují tvým interogatorím, tím, že se tedy ve znamení dospívání nechávám oklešťovat.

Tak tomu je v pasáži, označované za verbální a dramaticky předve- denou hodinu zrození západního myšlení – tázání a údivu! Tak probíhá proslavená Maieusis, babické umění, které neslibuje žádný přínos z vnějšíku, nýbrž se pouze zavazuje přivést spící dítě z jeho dosavadní schránky na světlo.

Dotazování je natolik dobře pojato a subtilně formulováno, že zakrý- vá své vlastní intence. A to nejen dotazovanému, ale i tázajícímu samé- mu: Poté, co je Sókratés obviněn ze svádění, odpovídá svou velkou apologií. Nikdo mu nemůže dokázat, ani vyčítat, že sváděl úmyslně. On se přece jenom ptal! Nic nepoukazuje na to, a nikde není důkazu, že by si býval Sókratés uvědomil, co svým dotazováním způsoboval, případně co *tázání způsobuje*, ať už pochází z úst kohokoliv.

Dotazování se nerodí z údivu, nýbrž údiv vyvstává ze situace, kdy je někdo dotazován. Proces, který se tu zdramatizován a personalizován odehrává, skrze výstup dvou postav, starocha a idealizovaného mladí- ka, který časně položil život za svou obec, zůstává zcela věrný postupu, kdy otázka nenásleduje po údivu, nýbrž kde se vědoucí s pádností dopadajícího kladiva stále dotazuje nevědoucího. Dotazování se stále více od věci přibližuje osobě a to dle metody, o níž snad lze říci, že spíše propírá mozek, než by vedla ke kritickému myšlení obrácenému k dru- hým a k sobě.

Metoda jemného znásilnění spočívá především v tom, že text odpo- vědi je u každé jednotlivé otázky podle formy i obsahu předurčen a přesně stanoven, až k nulovému stupni svobody – a že nelze tázajícího s jeho metodou polapit. Po takové, co do kvality a množství, spočítané sumě otázek, které způsobují stále více nejistoty a které vystupňovali pocit aporie – bezvýhodnosti – na nejzazší mez, to nakonec došlo tak

daleko, že se dostaví THAUMAZEIN: bezradnost, bezmocnost, závrát, pocit potáčení se sem a tam pod palbou otázek, takže je upuštěno i od pozorování věcí či kritického naslouchání, je rezignováno a vydáno k odsouhlasení vše, co je požadováno. Zejména to vede ke spojení se s tázajícím a zasvěcenými a tím pádem k pohrdání všemi, kteří nejsou v témže systému. Již dříve popisovaný stav poslušnosti, který vyvstává v dotazování a jeho prostřednictvím, zde byl popsán ve svém původu.

Význam sókratovského dialogu oproti později běžnému písemnému podání spočívá v tom, že personalizuje a ilustruje děje, které jsou jinde popisovány abstraktně, jako myšlenky bez života. Zde můžeme dramaticky spoluprožívat, jak dojde k tomu, že otázky jednoho vyvolávají pocit závratí v druhém, a že to vše probíhá podle dramatických principů, které tehdejší velcí tragičtí básníci tak dokonale ovládali. Aktivní role tázajícího má jméno Sókratés; pasivní role dotazovaného má jméno Theaitétos. Dokonce ani údiv zde není nějaké abstraktní hnutí, ale personifikovaná bytost: Iris, poselkyně bohů se zlatými křídly, ale též sestra hrozných Harpyjí a potomek moří a země. Iris znamená údiv či závrát v letu nebo ve volném pádu.

Velká dramatická síla pozdního dialogu a zároveň jeho nejomamnější prostředek pocházejí z toho, že se dotazující sám v rozhodující chvíli podrobí otázce (157 c–d).

Theait. Já nevím, Sókrate; vždyť ani o tobě nemohu vypořádat, zdali to je tvé mínění, co tu vykládáš, či mně jen zkoušíš.

Sókr. Nepamatuješ si, příteli, že já ani nevím ani si neosobuji nic z takovýchto věcí, nýbrž jsem neschopen je roditi, ale tobě pomáhám k porodu;... Nuže tedy směle a statečně i mužně odpovídej, co se ti bude zdát o věcech, na které se tě budu tázat.

Ale toto přiznání nemění nic na pojetí tázajícího a právě tak málo na postoji dotazovaného. Již není žádný rozdíl v tom, zda tázající ukrývá za svou otázku vědění, či dle Sókratova doznání třeba i úplnou neplodnost. Neplodnosti mistra otázky již nevěříme. Kdybychom jej o ní však měli přece připravit, pak bychom považovali nikoliv za známku skromnosti, ale za povážlivou aroganci, když se někdo tolik dotazuje ostatních, nemaje sám schopnosti vést plodnou řeč. Právě tak málo pomohlo Sókratovi toto jiné moudré doznání:

Jsem těžko prohlédnutelný, a dokážu to dovést tak daleko, že už lidé nevědí jak dále.

To je příběh, který vypráví o tom, odkud přichází tážení. Přichází od osoby, která v sobě tak pozoruhodně slučuje pýchu s pokorou. Dotazování nemá původ, jak ukazuje tato pasáž, ve vůli k vědění, nýbrž ve

vědění o nemožnosti vědění. A tam se nakonec opět vrací. Již nemůže ani uspokojit, ani utiší. Vědění, jak se domnívám, nepochází z dotazování. Vědění pochází z tušení. Co však můžeme vědět, to již nemůžeme tušit.

Snad by ještě někdo mohl namítnout, že THAUMAZEIN není bezprostředním původcem dotazování, ale že se asi ten, který se jednou skrze dotazování notně podivil, začne na to tázat sám od sebe. Tak to asi nepochybně je: Kdo byl jednou tak zbezvýznamněn v procesu dotazování, bude hledět, aby se mu to v budoucnu již nepříhodovalo – a toho bude schopen nejjistěji a neúčinněji tak, že se sám dá do dotazování, aby arci nemusel dále odpovídat na otázky; aby už nikdy nepřihlížel tak naprázdno, ani se nestal tak nicotným jako Theaitétos, „účastník“ „dialogu“; aby tedy byl spíše sám pánem, před nímž druhé opouští smysly a chápání; aby dominoval, avšak nikoliv aby se stal moudřejším.

Toto je dramatický dopěvek dialogu: Theaitétos sám zahynul příliš mlád za svobodu attických občanů, jimiž pohrdal, dříve než by se byl mohl z dotazovaného proměnit v tázajícího.

Přeložil Tomáš Drvota